

UN CAZ DE CENZURĂ *ANTE IMPRIMATUR* – AUTOCENZURA

Radu Pavel GHEO

Universitatea de Vest din Timișoara

pavel.radu@e-uvvt.ro

DOI: 10.35923/AUTFil.62.12

An instance of *ante imprimatur* censorship: self-censorship

The institution of censorship in the communist regime is still an insufficiently explored field of study. The present study proposes at first a simple, yet functional classification of the acts of censorship imposed at that time on printed texts in general, and on literary texts in particular; it is what I have called here “*ante imprimatur* censorship” and “*post imprimatur* censorship”. The first refers to the censorship of texts written during the communist period and subjected to censorship before reaching print. The second illustrates the more complex – and more common – status of texts published before 1948 and reissued during the communist period after being mutilated by censorship through cuts and omissions.

Subsequently, the study focuses on a particular case of *ante imprimatur* censorship: self-censorship, which is the preventive censorship of a literary text by its own author before submitting it for publication. Self-censorship is the most volatile and difficult type of censorship to analyze, especially due to the rarity of examples of self-censored texts. Nevertheless, there are a few volumes published during the communist period with so-called “deliberate deletions” made by the author, volumes that have been reprinted after 1989 by the same author in their complete, uncensored version, with the previously (self-)censored passages marked in the text. The present analysis of this specific type of censorship – self-censorship during the communist regime – is based on such a volume, an occasional journal written by Petre Stoica, published in 1988 and then reissued in 1998, in its uncensored version.

Keywords: *ante imprimatur censorship; communism; deliberate deletions; post imprimatur censorship; self-censorship; text restoration*

Cenzura comunistă – o instituție fluidă

Cenzura instituită după Al Doilea Război Mondial la toate nivelurile societății în țările central- și est-europene din sfera de influență a Uniunii Sovietice pare și astăzi, când au trecut 35 de ani de la căderea regimurilor totalitare din zonă, unul dintre fenomenele cele mai fascinante, mai tulburătoare și mai definitorii pentru acele regimuri. Fenomenul e captivant – și, totodată, repulsiv – nu doar pentru că e o formă de acțiune agresivă și opresivă determinantă pentru menținerea controlului asupra populației, ci și fiindcă formele ei de manifestare sunt extrem de diverse și, într-o anumită măsură, fluide. Nu e nevoie de o analiză istorică foarte detaliată pentru a observa că, în decursul celor patru-cinci decenii de comunism (sau șapte decenii și jumătate în cazul Uniunii Sovietice), instituția cenzurii și-a alterat sistematic formele de acțiune și manifestare, uneori atenuându-se, alteori adoptând noi variante agresive, dar ajungând în cele din urmă să se adapteze la victimele sale (sau să modeleze comportamentul și reacțiile victimei conform propriilor nevoi), la fel ca un virus care își pierde din agresivitate odată cu trecerea timpului, printr-o adaptare mutuală a organismului-gazdă și a virusului atacator, iar apoi își modifică structura și atacă din nou, cu o virulență reînnoită. Fiindcă, privită în perspectivă, asta a și însemnat, în esență, cenzura comunistă: un virus care a afectat grav coerența, coeziunea și integritatea unor structuri sociale, remodelându-le conform cerințelor ideologiei „revoluționare” marxist-leniniste, în vederea creării „omului nou”. Iar omul nou nu putea fi creat fără a cenzura omul pur și simplu.

E adevărat că, în istoria civilizației umane, cenzura ca mijloc de restricționare a libertății de exprimare, de credință, de manifestare publică etc. a existat – într-o formă sau alta – dintotdeauna. Interdicții de tip moral/sexual, religios, politic s-au manifestat în toate societățile și în toate epocile, vizând gesturi, acțiuni ori activități al căror produs ori efect contrazicea flagrant normele sociale, reglementările juridice și/sau cutumele unei comunități, structuri statale sau politice. Însă doar în regimurile totalitare – în special în cele din secolul al XX-lea – devine atât de omniprezentă și dobândește o importanță și o influență atât de mari în societate, iar în cele comuniste, adoptând modelul radicalist sovietic, atinge apogeul puterii, importanței și agresivității. După cum afirmă Liliana Corobca, imediat după Al Doilea Război Mondial „cenzura a fost a treia instituție, ca importanță, după partid și securitate, care a contribuit la instaurarea și menținerea regimului comunist” (Corobca 2014b: 13). Comentând existența unor instituții de stat al căror obiect de activitate era controlul și cenzurarea informației, creației artistice, publicațiilor și manifestărilor publice, Corobca – care și-a canalizat cercetările în principal asupra cenzurii cărții – subliniază rolul central pe care l-a jucat în România Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor (faimoasa DGPT), înființată în 1949 „după modelul instituției sovietice, Glavlit, care activa din 1922”, și afirmă că „*existența unei astfel de structuri de stat a fost posibilă doar în cadrul regimului comunist* (nici nașiții, nici regimurile democratice nu au cunoscut instituții precum Glavlit)...” (Corobca 2014b: 13-14, subl. mea). E o afirmație

care trebuie luată ca atare, căci ilustrează o realitate demnă de antiutopiile cele mai întunecate.

Totuși, după cum am sugerat mai sus, mecanismul în sine, anticipat cu atâta claritate de Orwell în 1984, nu și-a menținut permanent rigoarea restrictivă, opresivă și alienantă, cel puțin nu în forma înspăimântător de pură și inumană imaginată (sau mai degrabă descrisă cu o remarcabilă intuiție) de autorul britanic în ficțiunea sa. Au existat perioade de cenzură strictă, draconică (de obicei asociate cu acțiuni punitive și represive de maximă intensitate, ca parte a aceluiași proiect de supunere și control a cetățenilor, în anumite momente din istoria țării), perioade sau momente de relaxare – controlată – a cenzurii, de „slăbire a șurubului”, asociate cu momentele de dezgheț ideologic și liberalizare relativă a climatului social, precum și perioade de strângere a șurubului, de „reîndoctrinare ideologică și izolaționism ceaușist” (Negrici 2019: 16). Dintr-o altă perspectivă, ce ține de reglementările ce ghidau activitatea cenzurii (a cenzorilor) și acțiunile concrete ale acesteia, labirintul în care se scufundă cercetătorii fenomenului e atât de încâlcit, iar o bună parte din manifestările ei rămâne cufundată într-un asemenea întuneric, încât ar fi imposibil să cartografiem în detaliu întreg parcursul evolutiv al acestei creaturi crescute și hrănite de ideologia și politica Partidului Comunist. Normele de aplicare a cenzurii cărților (tema ce ne interesează aici), efectele concrete ale activității cenzorilor, modul în care cenzura a influențat creația literară și receptarea ei (prin modelare, deformare, restricționare sau interdicție, mutilare, alterare etc.) sunt doar aproximativ cunoscute și nu urmează strict un model prescris și previzibil. Eforturile remarcabile ale unor cercetători ai fenomenului în România (Liliana Corobca, Ionuț Costea, Bogdan Ficeac, István Király, Liviu Malița, Marian Petcu, Doru Radosav, Ana Selejan, Pavel Țugui etc.) au devoalat în bună parte mecanismele cenzurii, mai ales după desecretizarea arhivelor rămase din regimul comunist și odată cu accesul liber al cercetătorilor la ele. Numai că tot aceste cercetări, din care au rezultat în cursul anilor studii consistente, au relevat caracterul fluid al cenzurii, transformările ei de parcurs, în funcție de interesele de moment ale puterii politice, de modificările ideologice și politice ale scopurilor acesteia, dar și în raport cu specificul textelor supuse analizei cenzorilor.

Grație studiilor apărute până acum, avem astăzi o perspectivă de ansamblu asupra activității acestei instituții omnipotente. S-au publicat, de asemenea, nenumărate documente din arhivele interne ale DGPT, ale Comitetului Central al PCR, precum și ale altor instituții cu atribuții pe linie de cenzură. Au fost editate numeroase liste cu volume și autori trecuți la index, interziși sau cenzurați în decursul deceniilor de comunism. Au apărut sute de mărturii ale unor victime ale cenzurii și ale unor personaje implicate mai profund sau mai superficial în interzicerea sau limitarea accesului la scrieri prohibite ori neconvenabile regimului și, în egală măsură, la modificarea sau amputarea unor texte originale (contemporane sau nu) pentru a fi conforme cu normele și cerințele ideologice ale momentului, cu ceea ce se numea generic „interesul de partid” – care, la rândul lui, suferea mereu modificări și ajustări.

Din acest motiv, studiul de față nu intenționează să repete ce au făcut

deja alții, cu multe străduințe și remarcabile rezultate. El este mai degrabă o modestă încercare de sistematizare primară a modurilor de manifestare a cenzurii, dintr-o perspectivă destul de generală, care diferențiază consistent acțiunile cenzoriale pe anumite coordonate, în funcție de încadrarea scrierilor cenzurate în niște categorii mari, ce presupuneau – fiecare în parte – metode și proceduri cvasi-similare pentru fiecare categorie.

Aceste diferențieri continuă să fie relevante pentru noi, cei de astăzi, deoarece acțiunile cenzurii din perioada totalitarismului comunist au afectat și, din păcate, încă afectează corpusul de texte accesibile publicului – nu neapărat specializat –, care reprezintă moștenirea noastră culturală scrisă. Texte interzise, texte ascunse sau pierdute, texte amputate, maltratate, modificate, deformatе – toate au fost și sunt efectul acțiunilor acestei instituții, care a controlat și alterat cu o râvnă deosebită, vreme de peste patru decenii, cultura scrisă și tipărită din România. De maniera în care a făcut-o a depins (și uneori încă depinde) nu doar felul în care scrierile supuse cenzurii au fost receptate (sau le-a fost interzisă receptarea) în perioada comunistă, dar și felul în care ele sunt receptate astăzi. Căci există o componentă remanentă a cenzurii, care, pentru a putea fi eliminată – atât cât mai este posibil –, trebuie mai întâi conștientizată.

Cenzura ante imprimatur și cenzura post imprimatur

Cea mai simplă împărțire a textelor supuse cenzurii după 1948 este și cea mai logică – și, după cum se va vedea, deși banală, ea este destul de utilă pentru deoalarea mecanismelor cenzurii și a efectelor sale, atât în perioada comunistă, cât și după 1990, prin ceea ce am numit într-un studiu anterior „remanențele cenzurii”¹. Ea presupune existența a două categorii de texte distincte, asupra cărora actul cenzurii se exercită în maniere distincte și cu instrumente specifice, date de caracterul acestora. În prima categorie se includ – într-o primă fază istorică – scrierile apărute înainte de instaurarea regimului comunist și care sunt supuse unei reevaluări, selecții și „ajustări” realizate prin filtrul ideologic al Partidului unic, iar ulterior și alte tipuri de texte cu același statut, volume și texte deja publicate și preluate sau recuperate în România. A doua categorie, despre care va fi vorba mai jos, include scrierile apărute în România între 1948 și 1989, deci create în timpul comunismului și supuse controlului, evaluării și adaptării la normele ideologice interne ale Partidului – adică cenzurării – înainte de a fi publicate sau difuzate într-o formă sau alta.

O să numesc simplu, din rațiuni practice, cenzura exercitată asupra primei categorii de texte „cenzură *post imprimatur*”, iar cea căreia îi cad victime textele scrise și apărute în perioada regimului totalitar „cenzură *ante imprimatur*” (adaptând puțin sensul de bază al termenului latinesc, care se referă strict la acordarea bunului de tipar pe un manuscris după evaluare, redactare, corectură – și, uneori, cenzurare). Fiecare dintre cele două tipuri de cenzură îmbracă, la rândul ei, diferite forme, însă, dincolo de varietatea subcategorială a fiecăreia, important este ceea ce le diferențiază: momentul exercitării actului

¹ Vezi Radu Pavel Gheo, *Alecu Russo și remanențele cenzurii comuniste*, in „Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria Științe Filologice”, nr. LXI, 2023, pp. 7-38.

cenzorial – *înainte* sau *după* tipărirea/publicarea și, în majoritatea cazurilor, difuzarea textului propriu-zis, indiferent dacă este vorba de un volum, de o publicație oarecare sau doar de un text de dimensiuni reduse, inclus într-o antologie sau publicație periodică. Ceea ce diferențiază radical cele două categorii de texte este posibilitatea – și capacitatea – de a detecta intervențiile cenzurii în text, de a le analiza și de a deduce de pe urma lor maniera de acțiune, liniile directoare, rutinele mecanismului cenzorial, precum și deviațiile mai mici sau mai mari de la normă. Mai simplu spus, dacă acțiunea cenzurii asupra textelor modificate *post imprimatur* este relativ ușor de observat și analizat, în cazul celor cenzurate și/sau alterate *ante imprimatur* intervențiile cenzoriale rămân mai degrabă nedetectabile sau greu detectabile – cu anumite excepții, așa cum voi arăta mai jos.

Așadar, în încercarea de a repera activitatea cenzorială asupra unor texte și de a evidenția 1) modul în care funcționa concret cenzura și 2) liniile directoare care se pot deduce din analiza comparativă a unor pasaje cenzurate sau alterate, analiza textelor cenzurate *ante imprimatur* este cea mai problematică, iar posibilele concluzii – mai volatile și mai ipotetice. La fel de problematică este și tentativa de a restaura un text alterat sau mutilat de cenzură *ante imprimatur*. Pentru un cercetător obiectiv până și încercarea de a demonstra clar că textele de acest tip au fost cenzurate ridică destule probleme. Deși el poate porni, cu destulă certitudine, de la presupuziția că *toate* textele publicate în această perioadă au trecut printr-un mecanism de cenzură, îi va fi greu să descopere – în lipsa unei variante originale anterioare cenzurării – *unde* și *cum* s-a manifestat aceasta, care au fost principiile de acțiune pe baza cărora au intervenit în text cenzorii oficiali sau neoficiali și în ce măsură au afectat ei forma și conținutul textului publicat ulterior, după primirea bunului de tipar.

Autocenzura – un aspect al cenzurii *ante imprimatur*

Problemele pe care le ridică analiza scrierilor cenzurate *ante imprimatur* pornesc de la o realitate specifică epocii comuniste: aceea că *toate* persoanele implicate în circuitul unui text tipărit, de la creator la cititor, erau conștiente de la bun început de existența instituției cenzurii și de inevitabila interacțiune a textului în cauză cu mecanismele cenzoriale. Analiza întreprinsă de criticul Eugen Negrici în *Literatura română sub comunism* asupra peisajului literar autohton din epocă, produs al confruntării dintre creatorii textelor și instituția cenzurii, dezvoltă ideea – poate prea radicală – că în literatura română, din motive integral extraliterare, „anul 1948 e unul de hotar, care anunță începutul unei epoci perfect delimitate, cu legi de funcționare proprii” (Negrici 2019: 16). Criticul precizează:

...pentru o clarificare a literaturii scrise în acest interval de timp, vom fi obligați să pornim de la felul în care scriitorii ar fi putut reacționa în fața interdicțiilor și stimulilor din cadrul «sistemului pedagogic» pus la punct de Partid. [...] Pervertirea va fi mai mare sau mai mică, dar niciodată absentă (Negrici 2019: 18).

Cu alte cuvinte, nu doar că literatura originală publicată în România comunistă a fost deformată de omniprezenta cenzură *ante imprimatur*, ci, mai mult, această realitate a cenzurii a fost în cele din urmă acceptată ca un rău necesar, cu care uneori scriitorii s-au luptat, însă pe sub ale cărei furci caudine au fost nevoiți să treacă, cedând sau prefăcându-se că au cedat, colaborând sau disimulând, dar fără a o putea evita.

De aceea prima formă pe care o ia în anii comunismului cenzura *ante imprimatur* este **autocenzura**. (Cea de-a doua, cunoscută de toată lumea, o reprezintă ceea ce am putea numi *cenșura editorială* sau *redacțională*, adică cenzura oficială – recunoscută sau nu, dar omniprezentă –, ce se suprapunea redactării propriu-zise a textelor în redacțiile editurilor sau revistelor din epocă.) E drept că la orice autor, din orice epocă și spațiu cultural, există un mecanism interior de autocenzură *soft*, declanșat de un set de așteptări de ordin social (așa-numita „constrângere de conformitate”). Însă în cazul scriitorului din comunism autocenzura era declanșată de cu totul alte resorturi, printre care cel mai important era elaborarea textului din perspectiva orizontului de așteptare al cenzurii (nu al publicului), adică scrierea unei opere care să fie conformă cu cerințele și dogmele regimului sau cel puțin să nu le contrazică violent. O consecință a acestui fapt este aceea că „autocenzurarea constantă duce la pierderea originalității, la plafonare, la dorința de a publica cu orice preț, ceea ce a contribuit în mare măsură la instrumentalizarea creatorilor, la transformarea lor în simpli pioni ai sofisticatului mecanism de partid” (Corobca 2014a: 268).

Din păcate pentru cercetătorii fenomenului omniprezent în comunism, în acest caz gradul de alterare a textului „original” – originalitate care rămâne mereu una potențială în raport cu textul odată tipărit – rareori poate fi evaluat sau măcar constatat. Nu putem ști cum ar fi scris un autor un text anume, publicat în timpul regimului comunist, dacă el ar fi fost scris în alte condiții, în condiții normale, într-o societate democratică, unde această continuă anticipare a cenzurii nu ar fi existat. Nu putem ști cum ar fi arătat așa-numitele scrierile evazioniste sau romanele realist-„esopice” și realist-parabolice din deceniile 7-8 ale secolului trecut în absența cenzurii – „în absența stăpânilor”, ca să parafrzez titlul unui volum cunoscut, al cărui autor este unul dintre reprezentanții de seamă ai acestei tendințe în proza românească a vremii. În plus, fenomenul autocenzurii a lăsat extrem de puține urme concrete. După cum scrie L. Corobca, „chiar dacă autocenzurii i se acordă o atenție considerabilă din partea multor comentatori, mărturii (nu teorii și critici) ale autorilor în această privință aproape că nu există” (Corobca 2014a: 271). Ar fi și dureros pentru un creator să mărturisească, indiferent de circumstanțe, nu *cum* și-a mutilat propria creație, ci pur și simplu *că* a făcut-o, din dorința de a fi acceptat spre publicare și ținând cont de mecanismul de control al unui regim care la acea vreme părea etern.

În plus, chiar dacă ar fi posibilă, o analiză sistematică a unor versiuni necenzurate ale volumelor și textelor tipărite (manuscrite sau dactilograme prelucrate de autor înainte de a fi propuse spre publicare), care cu siguranță au mai trecut printr-un filtru al cenzurii/redactării *ante imprimatur*, ar dezvălui doar

ceea ce *considerau* autorii că ar reprezenta conținut nepublicabil, inacceptabil ideologic/moral sau dușmănos/subversiv, adică periculos pentru autorii înșiși. Apoi e de presupus că, departe de a constitui o manifestare cu caracter unitar și caracteristici decelabile la analiză, autocenzura ia forme foarte particulare, individuale, în funcție de personalitatea fiecărui autor în parte: de profilul său psihologic, de poziționarea socială, de propriile percepții/judecăți asupra a ceea ce îi e permis sau nu să scrie/publice. În absența unor probe concrete, unii s-ar putea întreba chiar dacă dimensiunile atribuite acestui fenomen, autocenzura, în timpul regimului comunist nu au fost exagerate, dacă nu cumva el este inerent activității scriitoricești de oriunde și oricând.

După căderea comunismului au apărut însă scrieri – deși rare, cum s-a mai spus – care devoalează și ilustrează această componentă a sistemului cenzurii din anii 1947-1989, evidențiind specificul ei atipic. Este vorba de volume publicate inițial în perioada comunistă și retipărite după 1989 de autorii înșiși în versiunea lor integrală, ne(auto)cenzurată, pentru a dezvălui – cu o onestitate ce merită elogiată – restricțiile autoimpuse în definitivarea textului, tăieturile făcute anticipat de autor în propriul text, cu scopul concret și specific de a evita pe cât posibil ciocnirea cu cenzorii regimului în momentul propunerii manuscrisului spre publicare. Unul dintre ele este *Însemnările cultivatorului de mărar* al poetului Petre Stoica, un fel de jurnal nesistematic din perioada petrecută de acesta în a doua jumătate a anilor 1970 în Bulbucata, o comună din județul Giurgiu, unde și-a cumpărat o casă și a trăit câțiva ani. Volumul a apărut în 1988 la Editura Cartea Românească, cu titlul *Viața mea la țară*, într-o formă (poate) cenzurată și (cu certitudine) autocenzurată, iar în 1998 autorul a decis să îl reediteze la aceeași editură – cu titlul original, modificat în 1988 din motive obscure – și să includă ilustrativ pasajele omise de el însuși atunci, în 1988, pasaje marcate cu paranteze drepte: [...].

În 2019 *Însemnările cultivatorului de mărar*, împreună cu un alt volum autobiografic al lui Petre Stoica, *Amintirile unui fost corector*, publicat într-o primă ediție tot la Cartea Românească, în 1982, apare la Editura Humanitas, într-o ediție îngrijită de Marius Chivu, ediție din care am preluat citatele utilizate mai jos. În prefața cărții, Chivu numește *Însemnările...* lui Petre Stoica „o addendă a poeziei sale [...], o relatare și totodată un elogiu al lucrurilor banale, al dialogurilor cazuale și al muncilor cotidiene, lipsite de grandoare, «de la țară». În afara unor note de lectură, jurnalul e despre nimic, lăsând însă viața să-î pătrundă pe fiecare pagină” (Chivu 2019: 8).

Însemnările cultivatorului de mărar acoperă o perioadă de mai puțin de un an, din 3 octombrie 1976 până în 26 iunie 1977 (incluzând și momentul marelui cutremur din 4 martie 1977). Dar nu calitatea de mărturie concretă de epocă ne interesează aici, ci deschiderea pe care o oferă asupra unei manifestări concrete și, evident, individualizate a autocenzurii. E lucru cunoscut – și firesc – că, în confruntările surde dintre scriitori și cenzură, care după perioada de dezgheț temporar de după 1964 capătă adesea aspectul unui dans complicat în doi, cu avansuri și retrageri când dintr-o parte, când din alta, nu toți autorii erau tratați (și cenzurați) la fel. Unora li se permiteau mai multe libertăți, li se treceau când și când cu vederea – calculat, desigur – așa-numitele „șopârle”,

li se lăsa mai multă libertate de scriere. Alții erau supravegheați mai strict, textele le erau citite cu un ochi mai suspicios, iar orice aluzie suspectă (sau ceea ce îi părea cenzorului/redactorului responsabil aluzie suspectă) era eliminată. Autorii care beneficiau de un plus de larghețe nu erau neapărat cei „angajați”, fideli regimului, care aveau alte beneficii, ci autorii cu greutate și prestigiu, scriitorii cu un renume deja câștigat, pe care regimul nu voia să îi îndepărteze sau să îi transforme în disidenți, ci să mențină un *statu-quo*, un cadru de „liberalizare diversionistă”, cum îl numește Eugen Negrici. Foarte important era și *raportul de putere* între cenzor și autor, determinat în primul rând de importanța autorului, așa cum era ea recunoscută/percepută de regim: unui scriitor cu un prestigiu câștigat în rândurile breslei, cu o anumită autoritate și, nu în ultimul rând, cu bune conexiuni în țară și mai ales în străinătate i se permiteau, în numele „libertății de creație” trâmbițate oficial, mai multe astfel de libertăți decât unuia încă neafirmat sau vag cunoscut.

Iar în 1988 Petre Stoica nu mai era demult un necunoscut. Prieten și apropiat al multor scriitori și artiști din generația '60-'70 încă din anii boemiei lor literare, de prin 1957-1958, el „participă la închegarea unui grup spiritual format din tineri care vor ajunge, mai toți, nume sonore în peisajul literaturii române” (Ungureanu 1997: 20) și care trăiesc într-o enclavă nu totdeauna salubră, animați și uniți de pasiunea lor pentru creația poetică.¹ Se lansează odată cu ei, se impune în lirica românească, i se acordă de câteva ori premiul Uniunii Scriitorilor, iar ca traducător reputat din limba germană și bursier DAAD în Berlinul de Vest (1975), are legături strânse, inclusiv de prietenie, cu mari autori de limbă germană ai vremii, de la Hans Magnus Enzensberger sau Peter Handke la Ernst Jünger. Așadar, era un scriitor cu „greutate” și cu contacte în „lumea liberă”, ceea ce îi oferea un grad mai ridicat de libertate și un tratament – probabil – mai ceremonios din partea regimului comunist, foarte atent la imaginea pe care o avea în străinătate. Mai merită menționat și că în anii 1950-1970 Petre Stoica a lucrat la ESPLA și apoi la Editura pentru Literatură Universală (angajat pe post de corector) și la revista *Secolul XX* (ca redactor), deci cunoștea foarte bine mecanismul intern al publicării, redactării și cenzurării textelor, precum și mutațiile suferite de acesta în plan ideologic, de la restricțiile „obsedantului deceniu” la relativa larghețe a epocii „micii liberalizări” sau a „liberalizării diversioniste” (cum o numește Negrici în *Iluziile literaturii române*) și la noua strângere a șurubului de după 1971.

1 „Nu era un cenaclu“ își amintește Petre Stoica, „eram un grup de prieteni, format pe bază de afinități electivă. Eu, de exemplu, m-am împrietenit cu Nichita pe vremea când el încă nu publicase. Știam că scrie versuri, am avut și o întâlnire spectaculoasă, el pe atunci nu avea unde să doarmă, eu aveam o locuință mansardată, în sfârșit, o mizerie, soția mea nu putea să locuiască acolo... și Nichita a fost foarte fericit că are un locșor unde să doarmă. Norocul a fost că vizavi locuia Grigore Hagiu, pe care îl cunoscusem înainte. El locuia la subsol, tot într-o cămăruță din asta, unde abia încăpea un pat. Și aici ne adunam. Nițeluș mai târziu au venit și alți prieteni: Matei Călinescu, Lucian Pintilie, Eugen Mihăescu, Breban, care a apărut la vreun an după aceea, descoperit de fapt de Nichita. Mai târziu ne-am mutat la Breban, care avea o locuință mai mare – igrasioasă, ce-i drept, dar mai mare. Sigur că aici se discuta numai poezie. Nu aveam alte preocupări.” (interviu realizat de Radu Pavel Gheo, în Stoica 2023: 198).

Din acest punct de vedere, în cazul *Însemnărilor cultivatorului de mărar* am putea vorbi de o *autocenzură avizată* (oricât de ridicol sună acum o asemenea sintagmă) și, de aceea, interesantă pentru o realitate culturală ce a lăsat atât de puține mărturii palpabile.

De fapt aici găsim dovezile concrete despre existența unui proces de autocenzurare *ante imprimatur*, proces devoalat și explicat de autorul însuși. Într-o precizare de după 1989, ca introducere la reeditarea din 1998 a cărții, Petre Stoica scrie că „am adăugat textului epitetele, sintagmele și fragmentele autocenzurate din pricini lesne de înțeles. Omisiunile calculate sunt acum prezentate între paranteze drepte” (Stoica 2019: 182).

Așadar, ce înțelege prin „omisiuni calculate” (în 1988) un scriitor cu o valoare recunoscută și confirmată – „unul dintre cei mai prolifici, mai compleți și constanți poeți din literatura noastră” (Chivu 2019: 5) – și, în același timp, cu o bună cunoaștere a mecanismelor cenzurii? Ce își cenzurează/elimină Petre Stoica din propriul text? Uneori doar un cuvânt sau două, alteleori câte o propoziție, iar în câteva rânduri pasaje întregi. Evident, majoritatea pasajelor omise (reproduse în edițiile de după 1989 în paranteze drepte) se referă la regimul comunist, la realitatea rurală cotidiană din anii 1970, la liderii politici ai țării. Uneori autorul își șterge din text un simplu comentariu: vorbind despre victimele războaielor duse de împăratul bizantin Justinian, Stoica reproduce un pasaj din Procopius: „În timpul cât a domnit el, tot pământul s-a umplut de sânge omenesc»... [Mai al naibii decât confraternii Stalin-Hitler!]” (Stoica 2019: 186). Sau, la fel, când citează și comentează un aforism al lui Cioran (autor aflat pe lista neagră a cenzurii): „Tiranul *veghează* – propriu-zis asta-i ceea ce îl definește.» [De la Caligula la Hitler și Stalin, așa e corect.]” (Stoica 2019: 196). Sau când prezintă pe scurt un personaj din satul Bulbucata, prezentare eliminată integral din manuscrisul propus pentru tipar: „[Starostele satului provine dintr-o familie nevoiașă. O vreme a lucrat, ca mahăr oarecare, în cooperatie. Mi se relatează că imediat *după 23 august alerga să omoare ostași sovietici*” (subl. mea). „Parcă nu îmi vine a crede. Bulbucatei îi plac basmele.]” (Stoica 2019: 217).

Omisiunile de acest tip includ, cum se vede, referiri la Uniunea Sovietică și fostul ei lider, Stalin. Cu toate că în 1988 relațiile între România și URSS se răciseră, asocierea între Stalin și Hitler, care putea sugera și apropiere între totalitarismul sovietic și cel nazist, subminând astfel caracterul „democratic” al ideologiei comuniste, i se părea riscantă autorului – și probabil că așa și era.

Cele mai multe decupaje din text sunt însă legate de actualitatea imediată. Unele par benigne, ca atunci când autorul vorbește despre porumbul cules și lăsat în ploaie, neacoperit: „[Trebuia cules de mult, dar aici nu există decât ceapiști octogenari.]” (Stoica 2019: 208), care trimite la o realitate neconvenabilă regimului, cea a depopulării și îmbătrânirii populației de la sate. Sau când menționează evaluarea pagubelor de după cutremurul din 1977, făcută de autorități sub privirile resemnate ale localnicilor: „[Nimeni nu crede în despăgubiri.]” (Stoica 2019: 251). Pe aceeași pagină e tăiată și o referire la cuplul prezidențial, Nicolae și Elena Ceaușescu: „Radioul nu transmite decât relatări legate de catastrofă. [El și Ea. Pretutindeni li se aduc osanale.

Morbidețe.]” (*ibidem*).

De altfel, cum e ușor de bănuț, toate comentariile critice la adresa conducerii țării (și *toate* comentariile lui Petre Stoica la adresa conducerii sunt critice!) au fost eliminate preventiv. În însemnarea din 16 aprilie (1977) poetul relatează o istorisire a unui învățător numit L., care participase la un congres pe țară unde urma să țină un discurs și „tovarășul iubit de întregul nostru popor”. Prin urmare, cei care trebuiau să intre în sală „au fost supuși cu toții unui control medical riguros, până la piele”, executat de un profesor de la Facultatea de Medicină. „Văzând că izmenele tuturor purtau, fără excepție, urme de rahat, profesorul a tras niște înjurături pitorești, la care L. se gândește și acum cu plăcere” (Stoica 2019: 271), încheie autorul. Apoi, înainte de a preda manuscrisul spre publicare, elimină întreaga însemnare. Cu câteva pagini mai înainte, descriindu-l pe directorul fermei din localitate, un ins inteligent și cu umor, rotunjește caracterizarea personajului cu câteva fraze pe care le va tăia iarăși înainte ca manuscrisul să ajungă dinaintea cenzorilor: „[Face comentarii politice pertinente. Bineînțeles, este împotriva regimului pe care îl slujise cu abnegație. Trebuie să i se fi întâmplat ceva grav de vreme ce a căzut din vârf direct în hăul Bulbucatei.]” (Stoica 2019: 263).

Sunt eliminate (rarele) referințe la postul de radio Europa Liberă și orice trimiteri la poliția politică, la Securitate și securiști, care apar frecvent în textul ne(auto)cenzurat. Un întreg fragment despre un maior de Securitate care a venit în sat să strângă informații despre Petre Stoica, fapt care îl lasă pe poet „puțin îngrijorat”, dispare cu totul – și e limpede de ce dispare (vezi *op. cit.*, pp. 279-280). Dispare și o critică la adresa lui Iorga, într-un context istoric sensibil: „Un conferențiar local evocă sătenilor răscoala din 1907 [în acea variantă abject falsificată de însuși marele Iorga]” (Stoica 2019: 222). E tăiată și o propoziție, una singură, ce ar fi transformat o scenă naiv-inocentă într-una subversivă, antipropagandistică, persiflantă în stil Hašek la adresa regimului: „La closetul deschis spre grădina căminului cultural, două copile își saltă fustițele, și după o vreme se iau la întrecere recitând [«O, tu, patria mea...»]” (Stoica 2019: 287) – patru cuvinte care ridiculizau omniprezența propagandei naționale și care, evident, nu aveau cum să intre la tipar în 1988.

Reeditarea din 2019 a *Însemnărilor cultivatorului de mărar* include și (cel puțin) o inadvertență în ceea ce privește conținutul autocenzurat. La însemnarea din 15 martie 1977 apare un pasaj *nemarc*at cu paranteze drepte – ceea ce ar da de înțeles că el a fost păstrat de autor –, deși critica directă la adresa unei foste nomenclaturiste și a unei epoci de spaimă și represiune e mai fățișă decât în alte pasaje, mai aluzive, pe care Stoica totuși le-a eliminat: „M., odinoară «cineva» în agricultură, descrie atmosfera de teroare ce domnea la ședințele entuziast-violente conduse de Liuba Chișinevschi cu vervă criminală” (Stoica 2019: 256). Liuba Chișinevschi, decedată în 1981, fusese o apropiată a Anei Pauker și soția ideologului PCR Iosif Chișinevschi, unul dintre aparatcii de prim rang ai partidului în anii 1950, așa că o astfel de descriere, ce include cuvinte precum „teroare”, „violente”, „criminală”, n-ar fi putut scăpa la lectură (și cenzura) manuscrisului în editură, în drumul lui spre tipar. Și, într-adevăr, la consultarea ediției inițiale, cea din 1988, se poate vedea că fraza *nu* apare

(vezi Stoica 1988: 93). Cum în ediția din 2019 ea nu e marcată cu paranteze drepte, putem presupune fie că e vorba de o scăpare a lui Petre Stoica, care a uitat să-și menționeze în ediția restaurată gestul autocenzorial inițial (variantea cea mai probabilă), fie că atunci, în 1988, dintr-un reflex de frondeur, a păstrat într-adevăr pasajul, iar el a fost eliminat în următoarea fază a cenzurii *ante imprimatur*, care nu mai depindea de autor: cenzura editorială, cea din redacția editurii. Oricum ar fi, exemplul de mai sus dovedește cât de dificilă este evaluarea mecanismului autocenzurii chiar și în cazul unui autor care încearcă să îl devoaleze (explicit), cât de greu putem face distincția între autocenzură și cenzura editorială propriu-zisă și cât de puține și incerte sunt resursele pe care ne-am putea baza.

În general însă motivele pentru care un fragment sau altul a fost eliminat de autor înainte de a propune cartea spre publicare sunt destul de clare, raportate la contextul epocii, la atmosfera generalizată de suspiciune și teamă, la temele tabu pe care toți cetățenii României socialiste evitau să le menționeze – fie în scris, fie oral sau în orice altă formă. În câteva rânduri micile fragmente eliminate par însă benigne chiar și în contextul dat, ca în descrierea unei nunți în care „dansurile populare alternează cu valsuri și tangouri – mirele este, doar, intelectual... [Ce bâlci bulgaro-peceneg!]” (Stoica 2019: 199). Sau când Stoica amintește de congresul scriitorilor din mai 1977: „Congresul scriitorilor s-a încheiat [cu bâlciul de rigoare]” (Stoica 2019: 280). Să fi fost cuvântul „bâlci” pe lista celor interzise? Trimiterea la bulgari și pecenegi îi va fi părut riscantă poetului într-o epocă de exaltare a originilor traco-daco-getice ale românilor? Dar aluzia la bâlciul de la conferința națională a Uniunii Scriitorilor, cea în care George Macovescu a fost ales președinte al organizației de breaslă, ce substrat subversiv va fi avut? A avut vreunul?

La fel, dar în sens contrar, ne-am putea întreba cum au trecut de autocenzura poetului și de cenzura editorială *ante imprimatur* un set de aforisme despre tiranie ale poetului polonez Stanisław Jerzy Lec, dintre care citez aici câteva: „Recunoaștem după șira spinării cărei epoci îi aparținem... Și Robespierre s-a lăsat corupt de supraputere. Cu titlul: Incoruptibilul... Există momente când libertatea sună cu cheile temnicerului... Călăul vicelan slăbește juvățul” (Stoica 2019: 275-276 *passim*), cu ultimul aforism trimițând inevitabil cititorul din epocă la „dezghețul” și „slăbirea șurubului” din deceniul anterior. Așadar, cum de au fost păstrate ele și de autor, și de cenzor în ediția tipărită din 1988? Există pasaje mult mai inofensive pe care autorul le-a eliminat preventiv, după cum s-a văzut mai sus, așa cum și titlul poetic, dar inofensiv, al cărții, propus într-o primă fază de Petre Stoica, a fost înlocuit de el, ca urmare a presiunilor cenzurii, cu inexpresivul *Viața mea la țară*¹.

Cazul cărții lui Petre Stoica, autocenzurată – și, ulterior, cenzurată, cel puțin la titlu – dezvăluie câteva lucruri despre ceea ce am numit aici cenzura

1 În „Precizarea” de la începutul cărții Petre Stoica dezvăluie că vinovatul pentru această modificare ar fi Mihai Dulea, profesor de socialism științific și, la acea vreme, vicepreședinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste, cenzor dur al multor scrieri din epocă: „Umila plantă, mărul, în mintea-i diabolică ascundea sucuri dăunătoare organismului socialist atât de sănătos” (Stoica 2019: 182).

ante imprimatur. Mai întâi, cel puțin teoretic (și cu atenția îndreptată spre posibilele cazuri de studiu), pare util să facem această distincție între cele două etape ale ei: 1) *autocenzura* sau *cenzura internă*, practică de autori preventiv și reflex, ca o anticipare a cenzurii ulterioare, și 2) *cenzura editorială/redacțională* sau *cenzura externă*, ai cărei actanți sunt cenzorii propriu-zisi, fie că e vorba de redactori de carte cu sarcini cenzoriale sau de propagandiști însărcinați cu o lectură ideologică (un fel de *sensitivity readers* ai aparatului de partid din epocă). În al doilea rând, la lectura atentă a volumului analizat mai sus se poate vedea cum autocenzura funcționează pe aceleași criterii și cu aceleași mecanisme de decodare și interpretare a textului ca și cenzura externă – lucru deloc surprinzător, de vreme ce prima reprezenta o anticipare (în unele cazuri poate chiar exagerată) a celei de-a doua. În al treilea rând, nu numai din pricina micii confuzii legate de pasajul despre Liuba Chișinevschi, se poate bănui că, pe termen lung, aceste două componente ale cenzurii *ante imprimatur* se influențează reciproc, autorii modelându-și comportamentul autocenzorial în funcție de percepția lor asupra cenzurii externe (cu care știu că se vor confrunta).

Mai vizibilă, mai des menționată, cu urme mai ușor de detectat – deși nu atât de ușor ca în cazul scrierilor cenzurate *post imprimatur* –, cenzura *ante imprimatur* propriu-zisă (cea externă) rotunjește imaginea unei epoci literare în care creația literară contemporană era supusă unui mecanism permanent de control și mutilare mai mult sau mai puțin agresive. De aceea, deși distincte, cele două componente ale cenzurii *ante imprimatur* funcționează ca un angrenaj, unul cu care Petre Stoica era în mod cert foarte familiar, dar care își avea incoerențele și inconsistențele sale – de unde și unele tăieturi aparent inutile (sau exagerat de preventive) operate ici și colo de Stoica, dar și modificarea (aparent inutilă) impusă din exterior a unui titlu aparent benign.

Altfel spus, există unele linii directe ale cenzurii general valabile în epocă, cunoscute, acceptate și integrate de autori încă din momentul în care își declanșează mecanismul autocenzorial (criterii ideologice, politice, morale, sociale) și care funcționează în întreg sistemul publicistic și editorial din anii comunismului; există teme, fapte, idei și personaje ce stârnesc suspiciuni și determină mutilări preventive sau ulterioare ale textului; *nu există* însă un „manual de cenzură” cu instrucțiuni clare și ferme, ceea ce face ca fiecare act de cenzură (inclusiv cele de autocenzură) să fie, în detaliile interpretative (să zicem, în procesul de *close reading* suspicios), un act subiectiv, dependent nu doar de fluctuațiile la nivel politico-ideologic, ci și de persoana cenzorului, cu educația, mentalitatea, suspiciunile și obsesiile sale. Instituția cenzurii nu a reprezentat neconținut un mecanism riguros, ci unul în care pe cele câteva cordoane stabile, nici ele imuabile, baleiau intervențiile cenzorilor și se mulau „omisiunile calculate” ale autorilor/autocenzorilor. De aceea, cum s-a văzut aici, în cazul autocenzurii, nu îi putem retrasa urmele și mutațiile decât cu aceeași aproximație cu care s-a manifestat și activitatea acestei instituții represive ce a urmat mereu linia politică fluctuantă a partidului comunist.

Referințe bibliografice:

- CHIVU, Marius 2019: „«Măturător al greșelilor tipografice» și «dom' poet»“, prefață la Petre Stoica, *Amintirile unui fost corector. Însemnările cultivatorului de mărar*, București, Editura Humanitas, pp. 5-10.
- COROBCA, Liliana 2014a: *Controlul cărții. Cenzura literaturii în regimul comunist din România*, București, Editura Cartea Românească.
- COROBCA, Liliana 2014b: *Instituția cenzurii comuniste în România. 1944-1977*, vol. I, Oradea, Editura Ratio et Revelatio.
- NEGRICI, Eugen 2019: *Literatura română sub comunism*, Iași, Editura Polirom.
- STOICA, Petre 1988: *Viața mea la țară*, București, Editura Cartea Românească.
- STOICA, Petre 2019: *Amintirile unui fost corector. Însemnările cultivatorului de mărar*, București, Editura Humanitas.
- STOICA, Petre 2023: „Sub ochii mei au crescut generații...” (interviu realizat de Radu Pavel Gheo), în Radu Pavel Gheo, *Recuperări – portrete, dialoguri și comentarii critice de la început de mileniu*, Timișoara, Editura Universității de Vest, pp. 195-208.
- UNGUREANU, Cornel 1997: „Lumea lui Petre Stoica”, prefață la Petre Stoica, *Uitat printre lucruri uitate*, București, Editura Minerva, pp. V-XXIII.